

Ewolucja Wszechświata

Wykład 4

Inflacja

Plazma kwarkowo-gluonowa

Teoria Wielkiej Unifikacji

Złamanie symetrii – oddzielenie się
oddziaływań silnych zapoczątkowało
Erę Inflacji

Teoria inflacji

Problemy, które trzeba wyjaśnić:

- **Problem horyzontu**
- **Problem monopoli magnetycznych**
- **Problem płaskości Wszechświata**

Problem horyzontu

Niezależnie od jakości teleskopów, nie możemy obserwować dowolnie odległych obiektów. Największa odległość, w której światło zdążyło dotrzeć do obserwatora w czasie istnienia Wszechświata wynosi :

$$R = T \cdot c$$

gdzie: T – wiek Wszechświata,
 c – prędkość światła

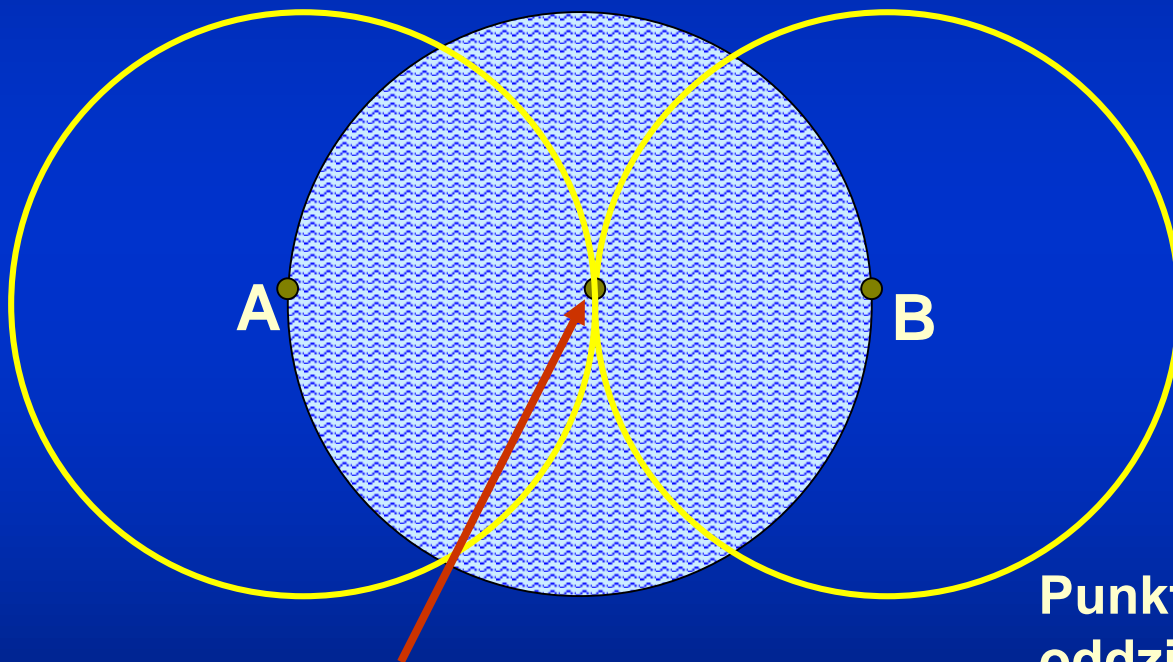
$$c = H \cdot R \Rightarrow R = \frac{1}{H} \cdot c = T \cdot c$$

Horyzont można też zdefiniować podstawiając do prawa Hubble'a maksymalną prędkość ucieczki galaktyk równą prędkości światła:

Problem horyzontu

Obserwujemy we wszystkich kierunkach wysoką jednorodność Wszechświata, zarówno w skali wielkoskalowej (galaktyki, gromady galaktyk), jak i promieniowania mikrofalowego, którego natężenie i temperatura są identyczne we wszystkich kierunkach z dokładnością do $1/10^5$.

Nasza galaktyka

Punkty A i B nie mogły ze sobą oddziaływać od początku istnienia Wszechświata, więc skąd ta jednorodność...?

Problem horyzontu

$$T = 3 \cdot 10^{28} \text{ K}$$

$$T = 3 \text{ K}$$

3 mm

Ekspansja o
czynniki 10^{28}

$3 \cdot 10^{28} \text{ mm}$

Obecny horyzont
zdarzeń

Horyzont zdarzeń

$$3 \cdot 10^{-25} \text{ cm}$$

$$\text{Wiek} = 10^{-35} \text{ s}$$

$$\text{Wiek} = 10^{17} \text{ s}$$

W wieku 10^{-35} s Wszechświat składał się z ogromnej liczby niezależnych, rozdzielonych obszarów? Sprzeczność z obserwowaną jednorodnością!

Problem cząstek reliktowych

Gdy Wszechświat miał 10^{-35} s i temperaturę $3 \cdot 10^{28}$ K występowała unifikacja trzech oddziaływań: silnego, słabego i elektromagnetycznego.

Teorie Wielkiej Unifikacji przewidują powstanie ogromnej liczby cząstek reliktowych m.in. monopoli magnetycznych – cząstek o masach 10^{16} razy większych niż masa protonu. Z obliczeń wynika, że monopoli byłoby teraz tysiące razy więcej niż protonów czy neutronów.

Jednak monopole nie są obserwowane!

Problem płaskości Wszechświata

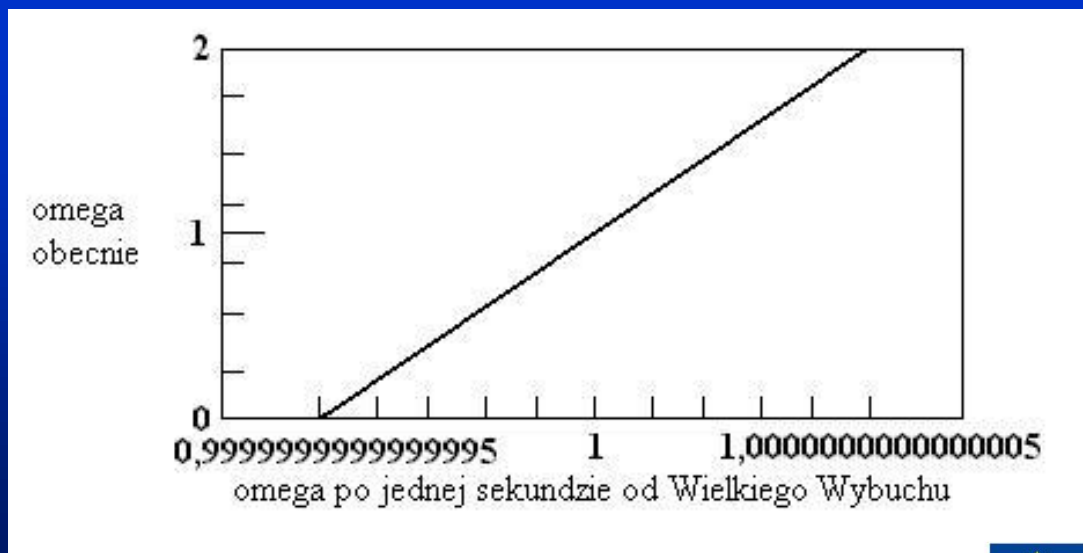
Względna gęstość materii we Wszechświecie:

$$\Omega = \frac{\rho}{\rho_k}$$

$\Omega > 1$ Wszechświat zamknięty (rozszerzanie zakończy się i rozpocznie zmniejszanie)

$\Omega < 1$ Wszechświat otwarty (rozszerzanie będzie trwać w nieskończoność)

Początkowa wartość Ω było bardzo niestabilna i jakiegokolwiek odchylenie od wartości 1 szybko wzrosłoby w czasie.

$\Omega = \rho / \rho_k$ - parametr gęstości

Miara płaskości Wszechświata:

$$\frac{\Delta\rho}{\rho} = \frac{\rho - \rho_k}{\rho} = \frac{3kc^2}{8\pi Ga^2 \rho}$$

z równania Friedmana

$$\rho - \rho_k = \frac{3kc^2}{8\pi Ga^2}$$

Gdy dominuje promieniowanie:

$$\rho \propto \frac{1}{a^4}$$

$$\frac{\Delta\rho}{\rho} \propto a^2 \propto t$$

Wartość

$$\frac{\Delta\rho}{\rho} = \frac{\Omega - 1}{\Omega}$$

rośnie w czasie

Wszechświat z czasem robi się coraz mniej płaski.

Problem płaskości Wszechświata

Aby dzisiejsza Ω mieściła się w żądanym przedziale, początkowa jej wartość musiała być równa jedności z dokładnością większą niż 1 na 10^{-15} .

Początkowy Wszechświat był bardzo płaski!

Warunki początkowe Wszechświata zostały dostrojone z wielką precyzją, aby mógł powstać dzisiejszy świat. Małe wahanie na początku ewolucji Wszechświata sprawiłoby, że zapadłby się w krótkim czasie lub materia tak szybko by się oddalała, że nie powstałyby gwiazdy i planety.

Skąd to wykalibrowanie warunków początkowych?

Wszechświat inflacyjny

Po upływie czasu Plancka Wszechświat o temperaturze 10^{14} GeV podlegał Wielkiej Unifikacji Oddziaływań (oddziaływania silne, słabe i elektromagnetyczne nie różniły się).

Odlączenie się silnych oddziaływań - złamanie symetrii.

Wszechświat zawierał obszary „fałszywej próżni” wypełnione ogromną energią (pola Higgsa).

„Fałszywa próżnia” to obszar o zadziwiających własnościach:

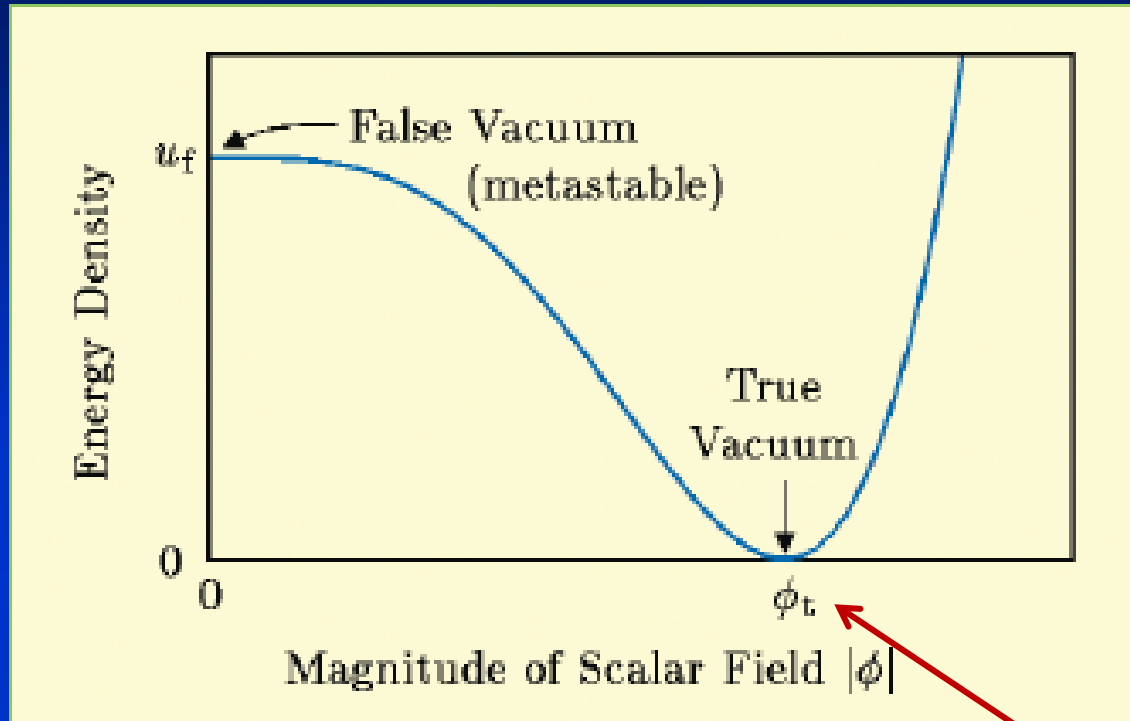
- jej gęstość nie zmienia się wraz z rozszerzaniem się
- wytwarza ona ujemne ciśnienie

Z ciśnieniem jako formą energii związana jest grawitacja.

Ujemne ciśnienie prowadzi do odpychającej siły grawitacyjnej – odpowiada tej sytuacji niezerowa stała kosmologiczna Λ .

Nastąpiła ekspansja!

Pole Higgsa charakteryzuje duża gęstość energii przy zerowej wartości

Próżnia to stan o najniższej gęstości energii

Przy energii Wielkiej Unifikacji 10^{14} GeV pole Higgsa ma zerową wartość -
nośniki oddziaływań nie różnią się – oddziaływania zunifikowane.
Wszechświat w stanie fałszywej próżni – metastabilnym.

Inflacyjna ekspansja

$$\text{INFLACJA} \Leftrightarrow \ddot{a}(t) > 0$$

Równanie na przyspieszenie:

$$\frac{\ddot{a}}{a} = -\frac{4\pi G}{3} \left(\rho + \frac{3p}{c^2} \right)$$

$$p < -\frac{\rho c^2}{3}$$

Przyspieszenie ekspansji związane jest z ujemnym ciśnieniem.

Wszechświat inflacyjny

Wzór kosmologiczny:

$$H^2 = \frac{8\pi G\rho}{3} - \frac{kc^2}{r^2} + \frac{\Lambda}{3}$$

gdzie:

$$H = \frac{\dot{r}}{r}$$

Te człony maleją gwałtownie
podczas szybkiego rozszerzania

Zostaje:

$$\left(\frac{\dot{r}}{r}\right)^2 = \frac{\Lambda}{3}$$

$$\dot{r} = \sqrt{\frac{\Lambda}{3}} \cdot r$$

Rozwiązanie równania:

$$r(t) = \exp\left(\sqrt{\frac{\Lambda}{3}} \cdot t\right)$$

Ekspansja wykładnicza!

Wszechświat inflacyjny

Wykładnicza ekspansja zakończyła się w chwili 10^{-34} s po Wielkim Wybuchu.

Jak powiększył się w tym czasie Wszechświat?

$$r(t) = \exp\left(\sqrt{\frac{\Lambda}{3}} \cdot t\right) = \exp(H \cdot t)$$

Założmy, że charakterystyczny czas ekspansji $T = H^{-1} = 10^{-36}$ s

Między 10^{-36} s a 10^{-34} s Wszechświat rozszerzy się o czynnik:

$$\frac{r_{kon}}{r_{pocz}} = \exp\left(H(t_{kon} - t_{pocz})\right) = e^{99} \approx 10^{43}$$

Wszechświat powiększył się w ułamku sekundy do rozmiarów wielokrotnie przekraczających wszystko co możemy obserwować!

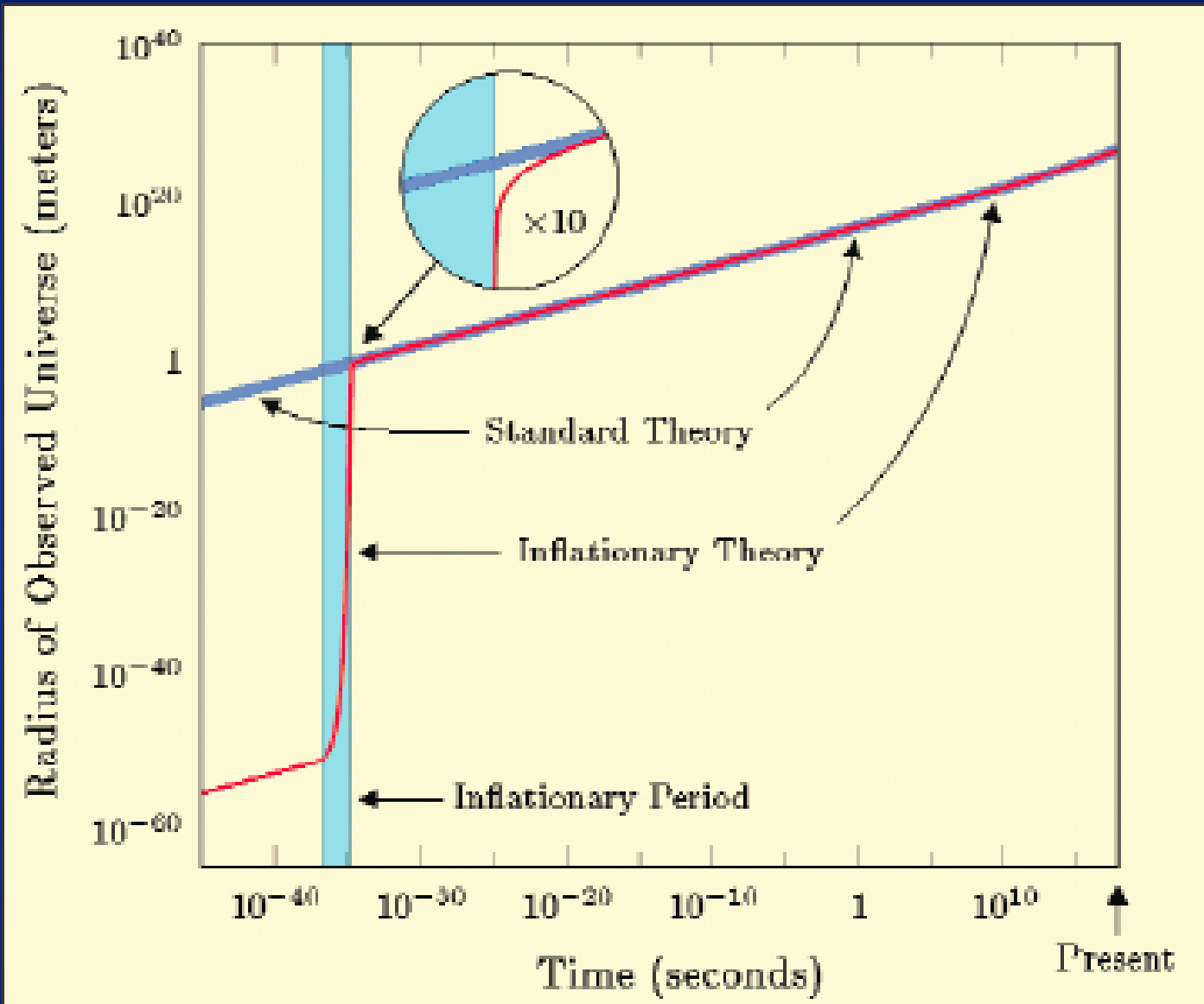

Wszechświat inflacyjny

„Istnieją poważne racje, by sadzić, że proces odłączania się silnych oddziaływań jądrowych istotnie wpływa na zmianę kwantowego stanu, zwanego kwantową próżnią, co z kolei powoduje gwałtowne, niejako nadprogramowe, rozdęcie i tak już rozszerzającego się Wszechświata. Zjawisko to nazywa się kosmiczną inflacją. W ciągu małego ułamka sekundy rozmiary Wszechświata powiększają się 10^{50} razy!”

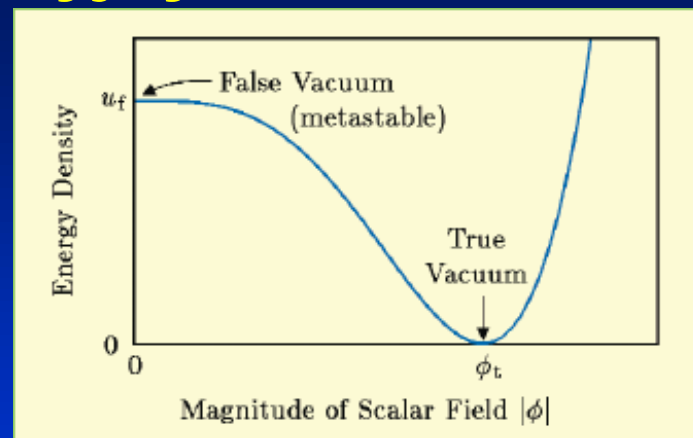
M. Heller

Wszechświat inflacyjny

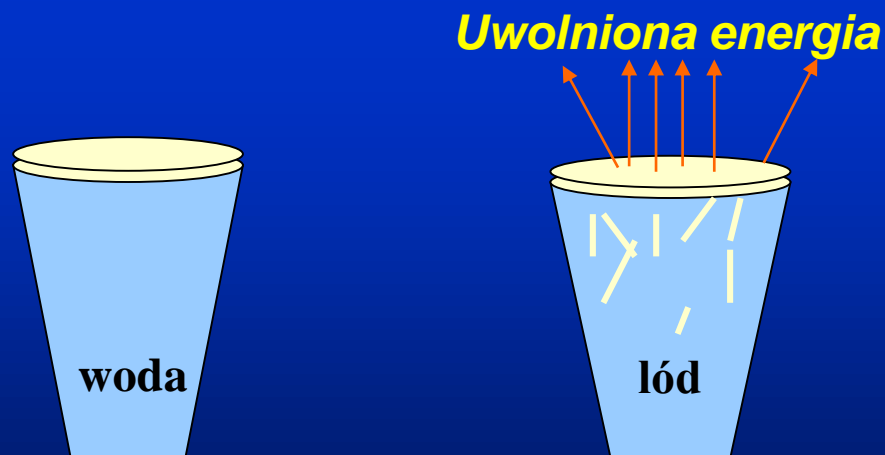
Wszechświat inflacyjny

Przejście ze stanu metastabilnego (fałszywa próżnia) do stabilnego (próżnia prawdziwa) - złamanie symetrii (cząstki zaczynają się różnić masą, bo pole Higgsa większe od zera)

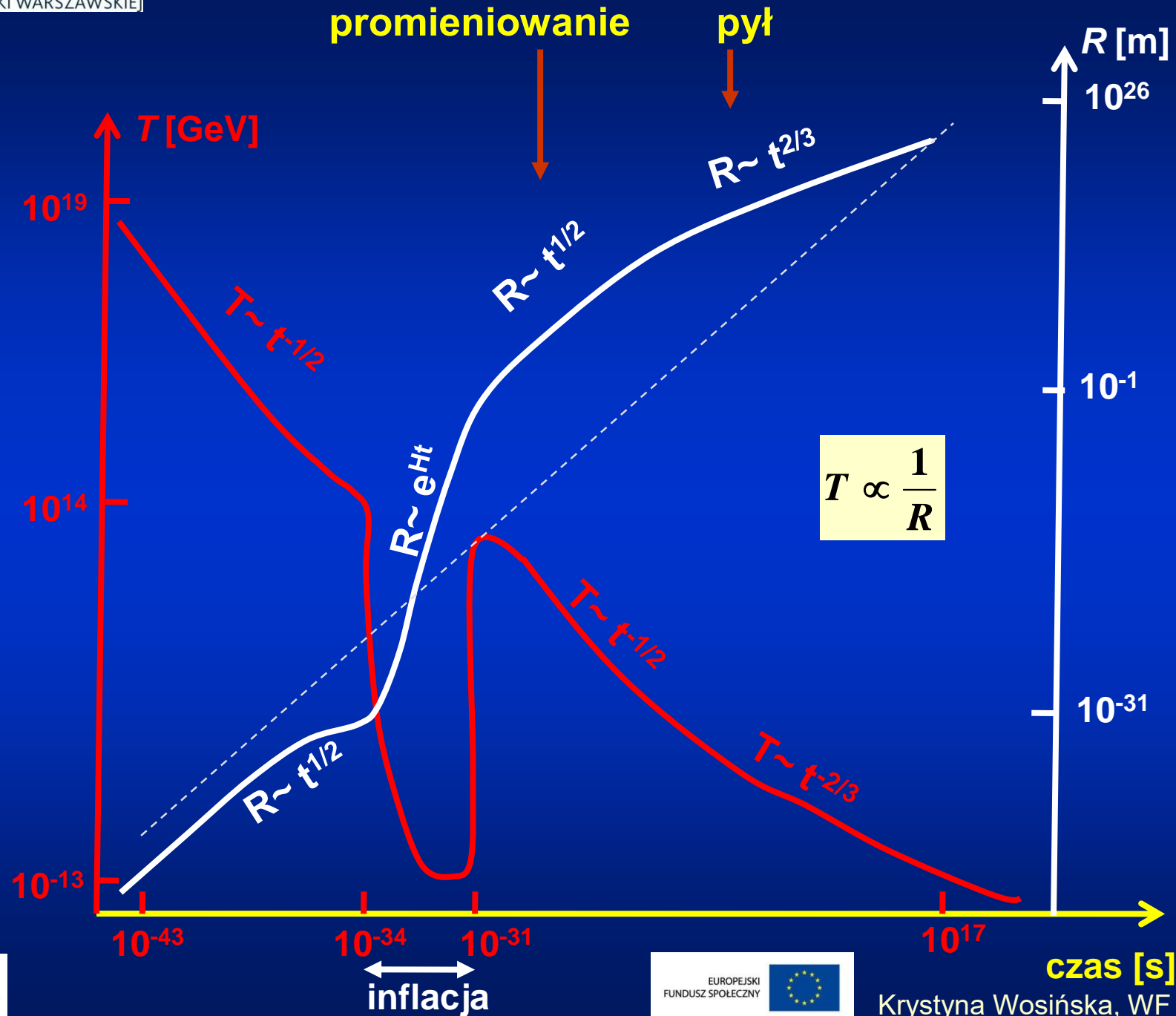

Inflacja zakończyła się przejściem fazowym – „fałszywa próżnia” zamieniła się w próżnię prawdziwą wypełnioną cząstkami. Towarzyszyło temu wyzwolenie ogromnej energii, która ponownie „podgrzała” Wszechświat

Analogia:

Podczas przejścia fazowego uwalnia się energia

Wszechświat inflacyjny

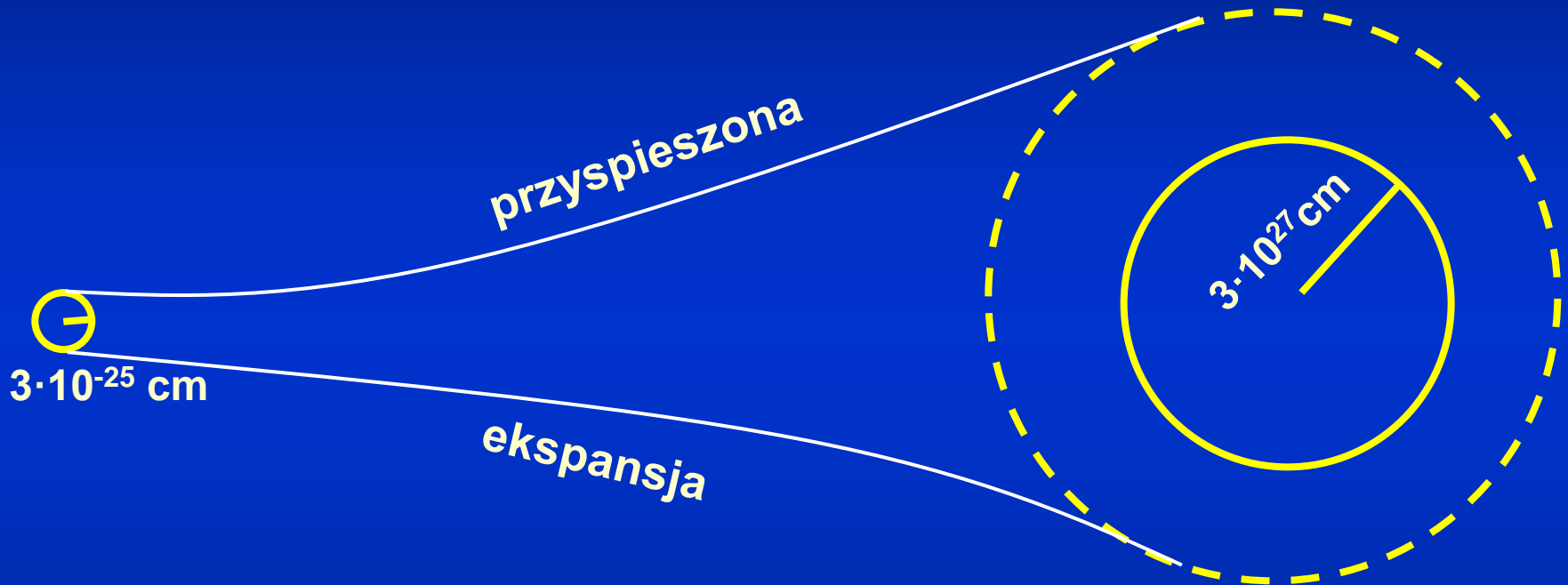
Po zakończeniu okresu inflacji Wszechświat rozszerzał się dalej ze stałą kosmologiczną równą zero (do czasu...).

Teorię inflacji zaproponował w 1981 roku Alan Guth teoretyk fizyki cząstek elementarnych zajmujący się Teorią Wielkiej Unifikacji.

Wszechświat inflacyjny

Rozwiązanie problemu jednorodności Wszechświata:

Obserwowalny Wszechświat powstał z bardzo małego jednorodnego obszaru.

Wszechświat inflacyjny

Rozwiązanie problemu monopoli:

Ekspansja ery inflacyjnej powoduje rozrzedzenie cząstek reliktowych – w rezultacie nie można ich obecnie obserwować.

Wszechświat inflacyjny

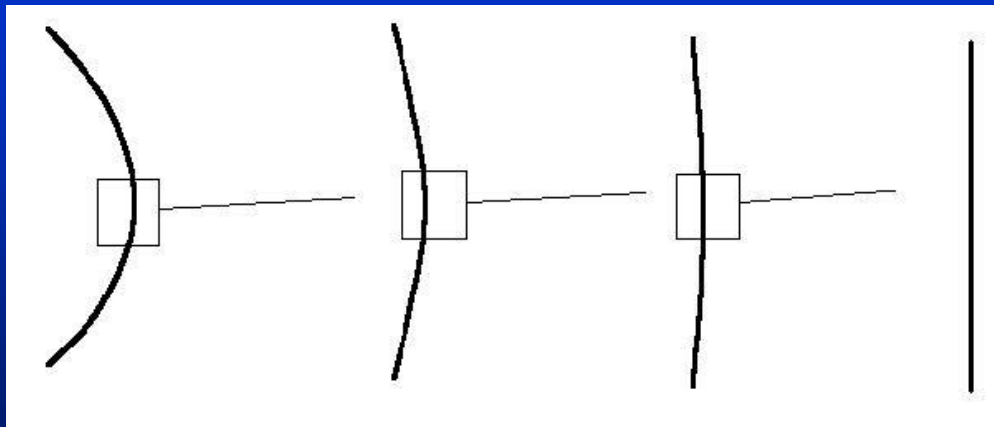
Rozwiązanie problemu płaskości Wszechświata:

Z równania Friedmana dla Wszechświata inflacyjnego można otrzymać związek:

$$|\Omega(t) - 1| \propto \exp\left(-\sqrt{\frac{4\Lambda}{3}} \cdot t\right)$$

Oznacza on, że Ω szybko dąży do jedności

Obecny Wszechświat jest płaski!

Światy równoległe?

Teoria inflacji otwiera olbrzymie pole do spekulacji.

Jedna z hipotez (której nigdy nie sprawdzimy!) mówi, że nasz Wszechświat jest jednym z wielu (może nieskończenie wielu) wszechświatów zawartych w „metawszechświecie” (Linde).

Każdy z tych Wszechświatów powstał z subatomowego obszaru przestrzeni i stał się większy niż nasz widzialny Wszechświat w czasie krótszym od 10^{-30} s. Mogły one powstawać w różnych miejscach i czasach.

Hipotezy tej nie możemy zweryfikować doświadczalnie, bo nasze obserwacje nie mogą wyjść poza horyzont zdarzeń w naszym Wszechświecie!

Inflacja - podsumowanie

Różne odmiany modeli inflacyjnych mają następujące cechy wspólne:

- Pusta przestrzeń, nie będąca prawdziwą próżnią kipi energią.
- Energia ta powoduje, że pęcherzyk przestrzeni rozszerza się z fantastyczną prędkością w czasie pierwszych chwil istnienia Wszechświata
- Pod koniec tej fazy rozszerzania, około 10^{-34} s od Wielkiego Wybuchu, dochodzi do przejścia fazowego, które tworzy prawdziwą próżnię i ogromną liczbę cząstek oraz bardzo silnie ogrzewa Wszechświat.
- Po zakończeniu inflacji Wszechświat (który kiedyś był subatomowym pęcherzykiem przestrzeni) rozszerza się tak, jak przewiduje teoria Wielkiego Wybuchu, która powstała przed modelem inflacyjnym

Historia Wszechświata

10^{-34} s

Temperatura 10^{27} K

Materia w postaci plazmy kwarkowo-gluonowej.

Wszechświat wypełniają swobodne *kwarki, gluony, leptony, bozony W i Z, fotony*, które oddziałują ze sobą.

Oddziaływanie silne oddzielone od oddziaływania elektroslabego.

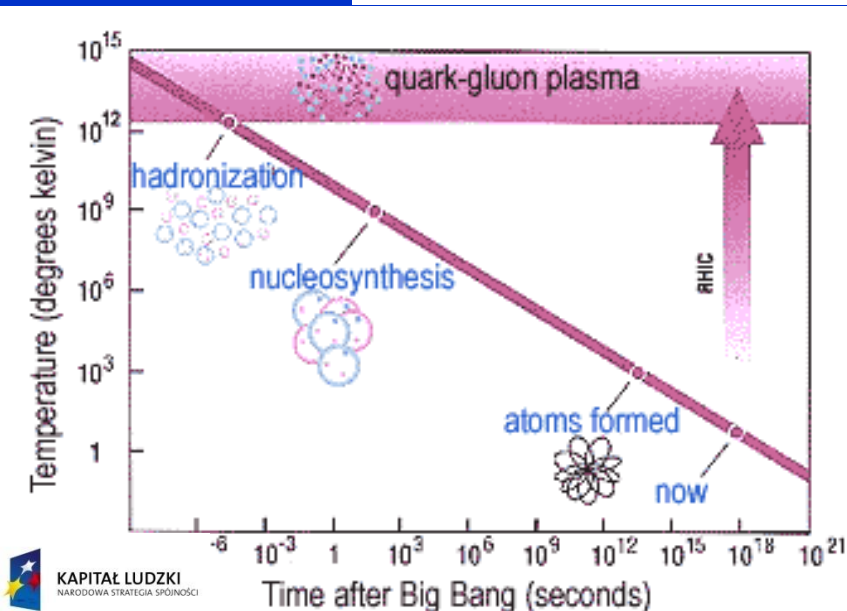
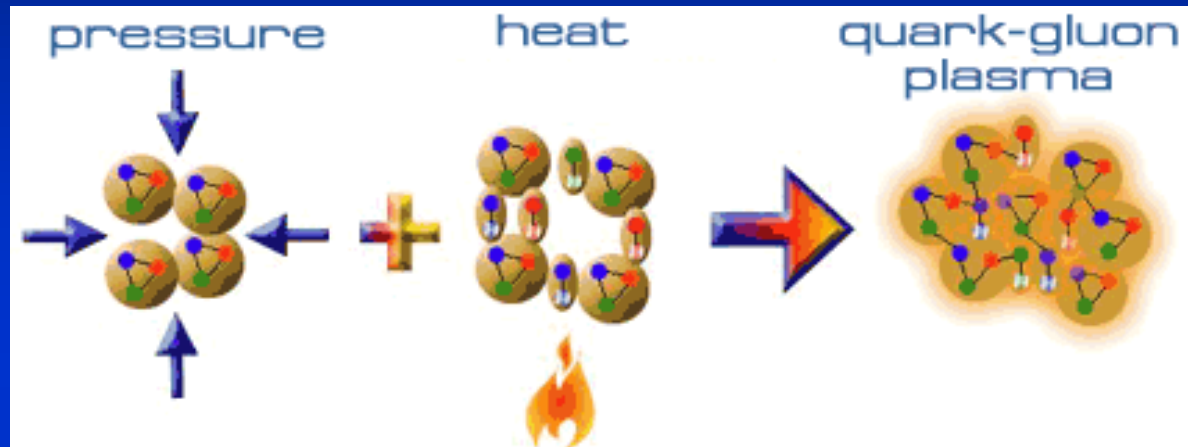
Od tej chwili oddziaływania te znacznie różnią się wielkością.

Jak wytworzyć plazmę kwarkowo-gluonową?

•Zwiększyć:

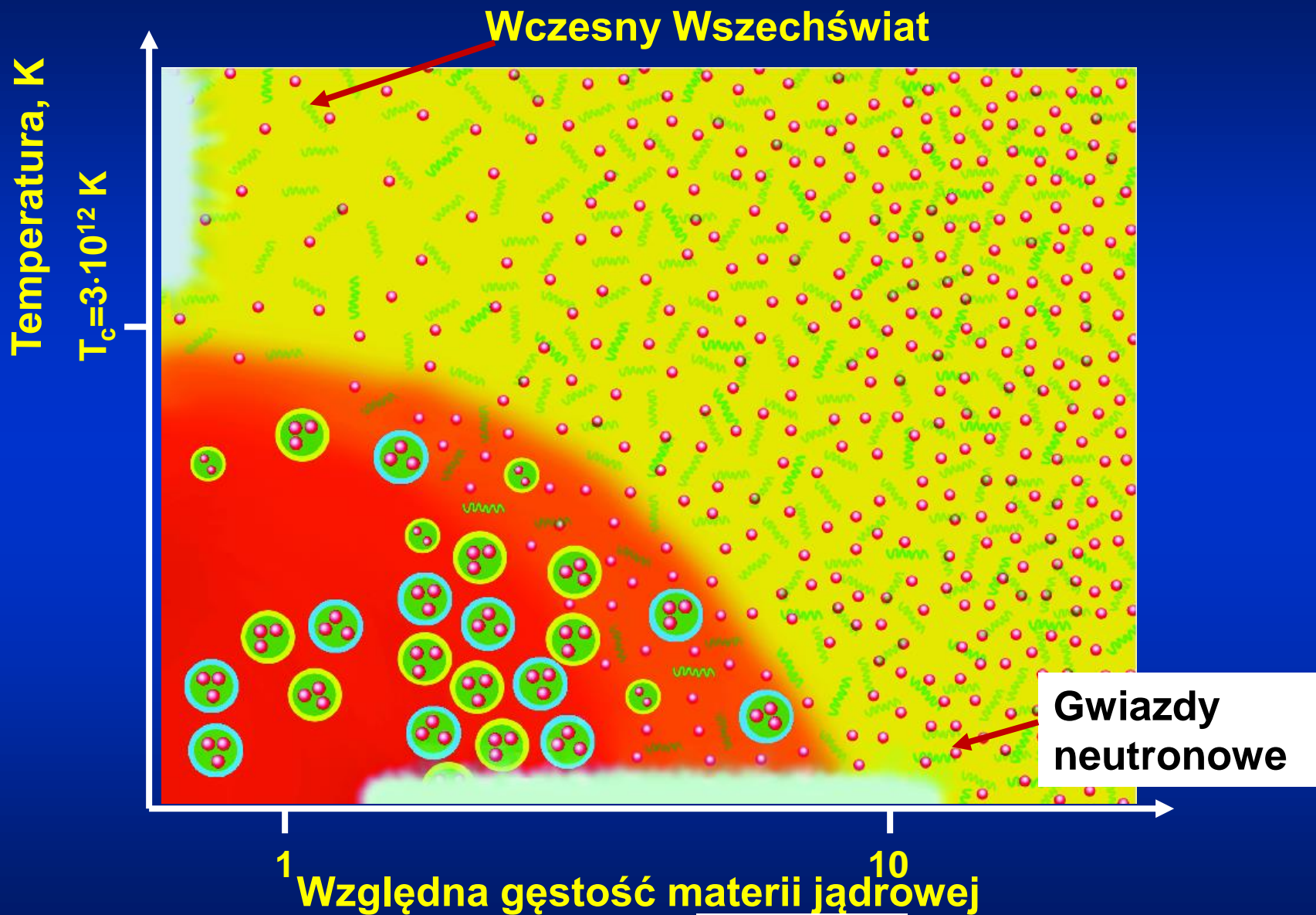
ciśnienie

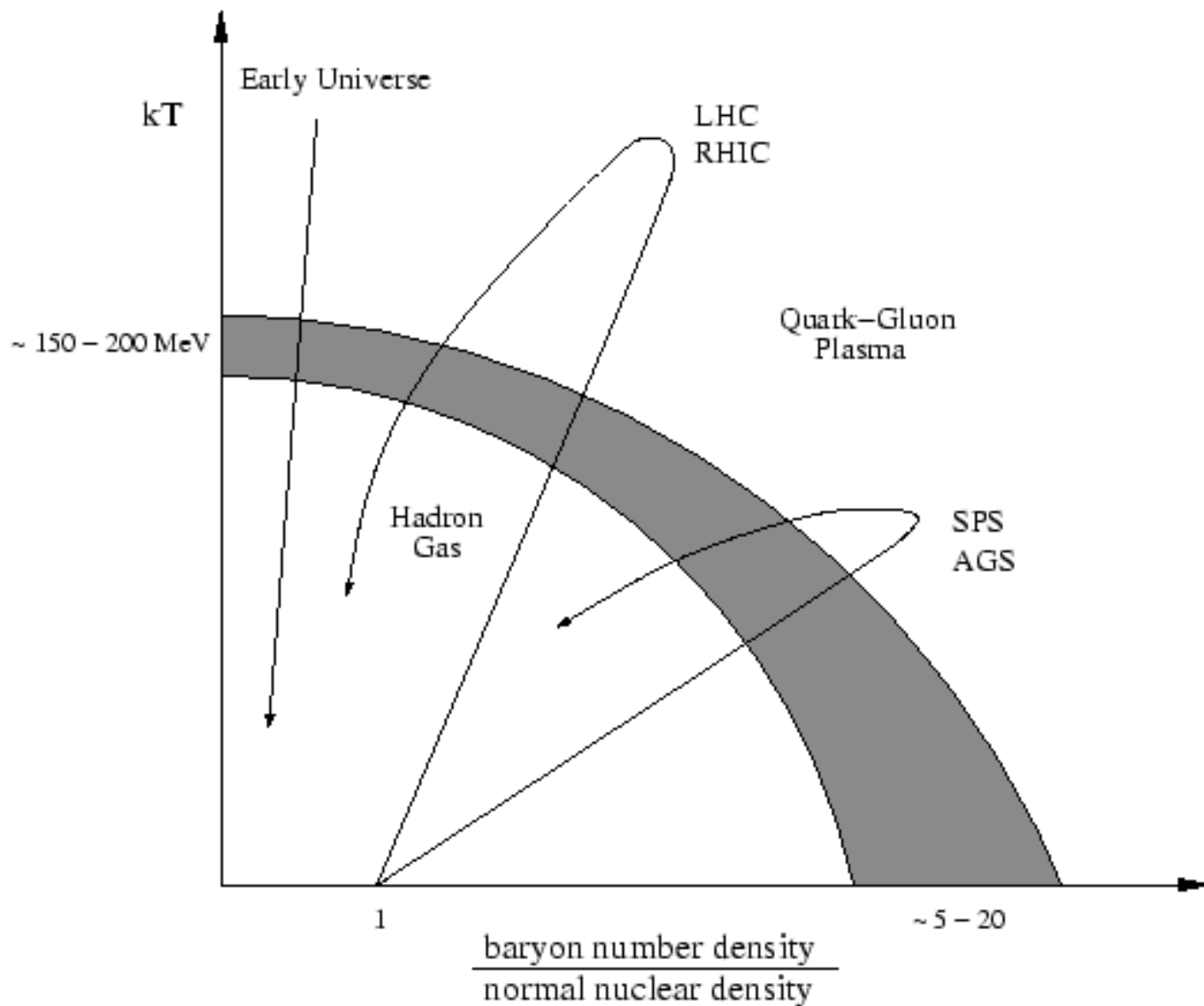
temperaturę

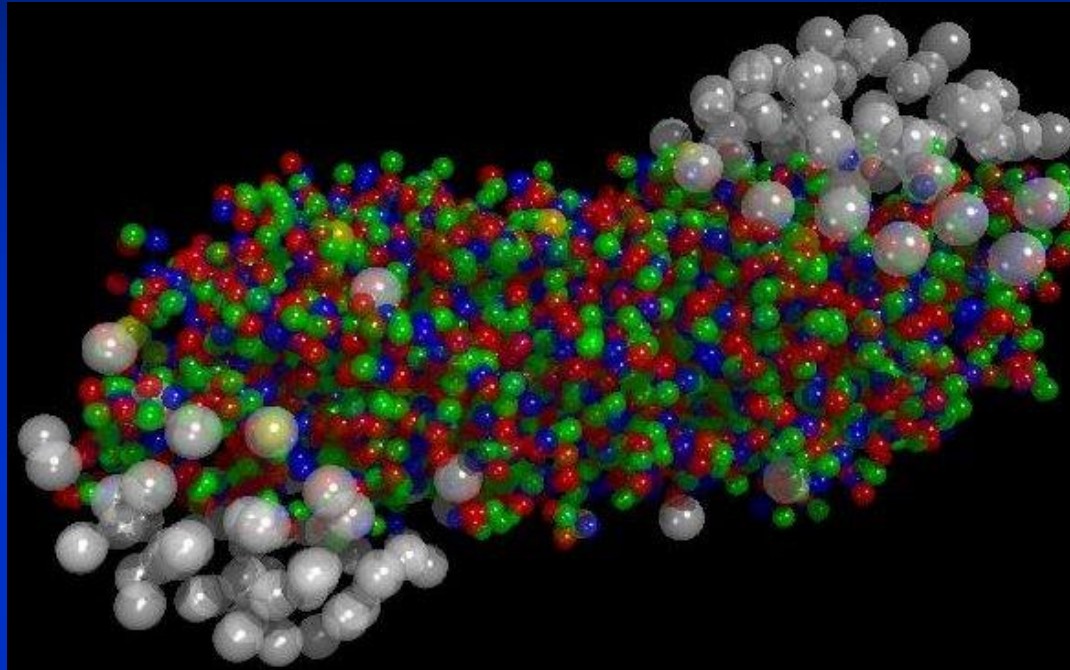
Takie warunki panowały we
Wszelchświecie tuż po
Wielkim Wybuchu

Plazma kwarkowo-gluonowa

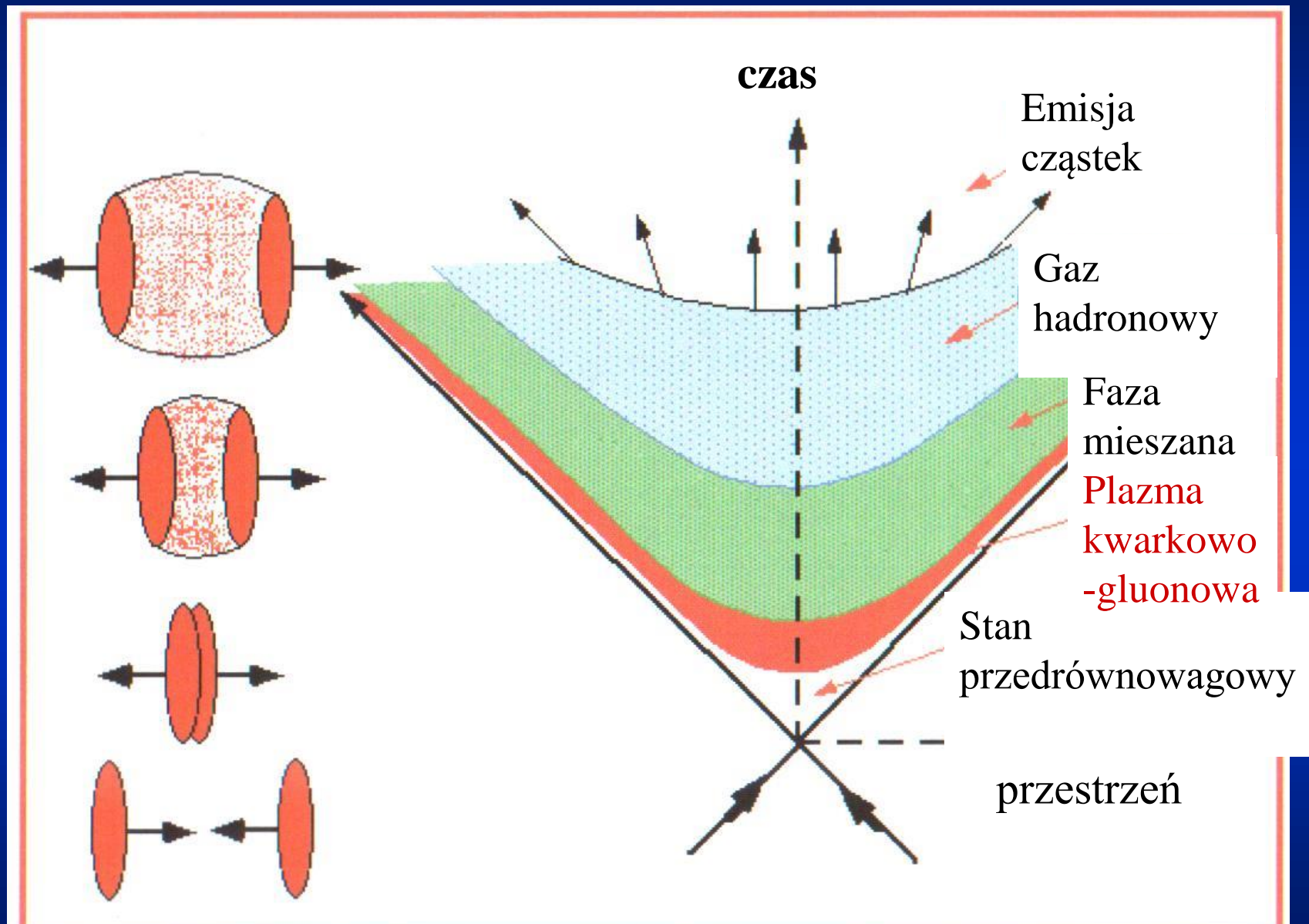
W zderzeniu wysokoenergetycznych jąder ołowiu może powstać plazma kwarkowo-gluonowa

CERN Press Release

Szare kulki – nukleony, kolorowe kulki – kwarki w 3 kolorach.

Zderzenia jąder o wielkich energiach – wytwarza się stan materii o wysokiej temperaturze i ciśnieniu.

Brookhaven National Laboratory, Long Island (USA)

Eksperyment rozpoczęty
w 2000 roku

RHIC - Relativistic Heavy Ion Collider
(Relatywistyczny Zderzacz Ciężkich Jonów)

Akcelerator w tunelu 4 m pod ziemią przyspiesza przeciwbieżne wiązki jąder atomowych do prędkości 99,95 prędkości światła.

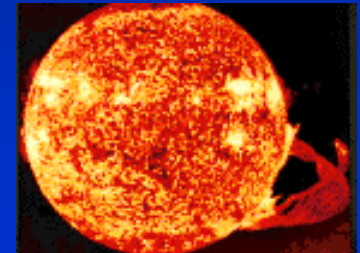

Wiązka odchylana jest w polu magnetycznym wytwarzanym przez nadprzewodzące magnesy umieszczone w ciekłym helu o temperaturze 4,5 K.

RHIC

- Energia zderzenia $E_{\text{cms}} = 200 \text{ GeV}$
- Tysiące zderzeń na sekundę
- Podczas zderzenia wytwarza się temperatura 10 000 razy wyższa niż na Słońcu

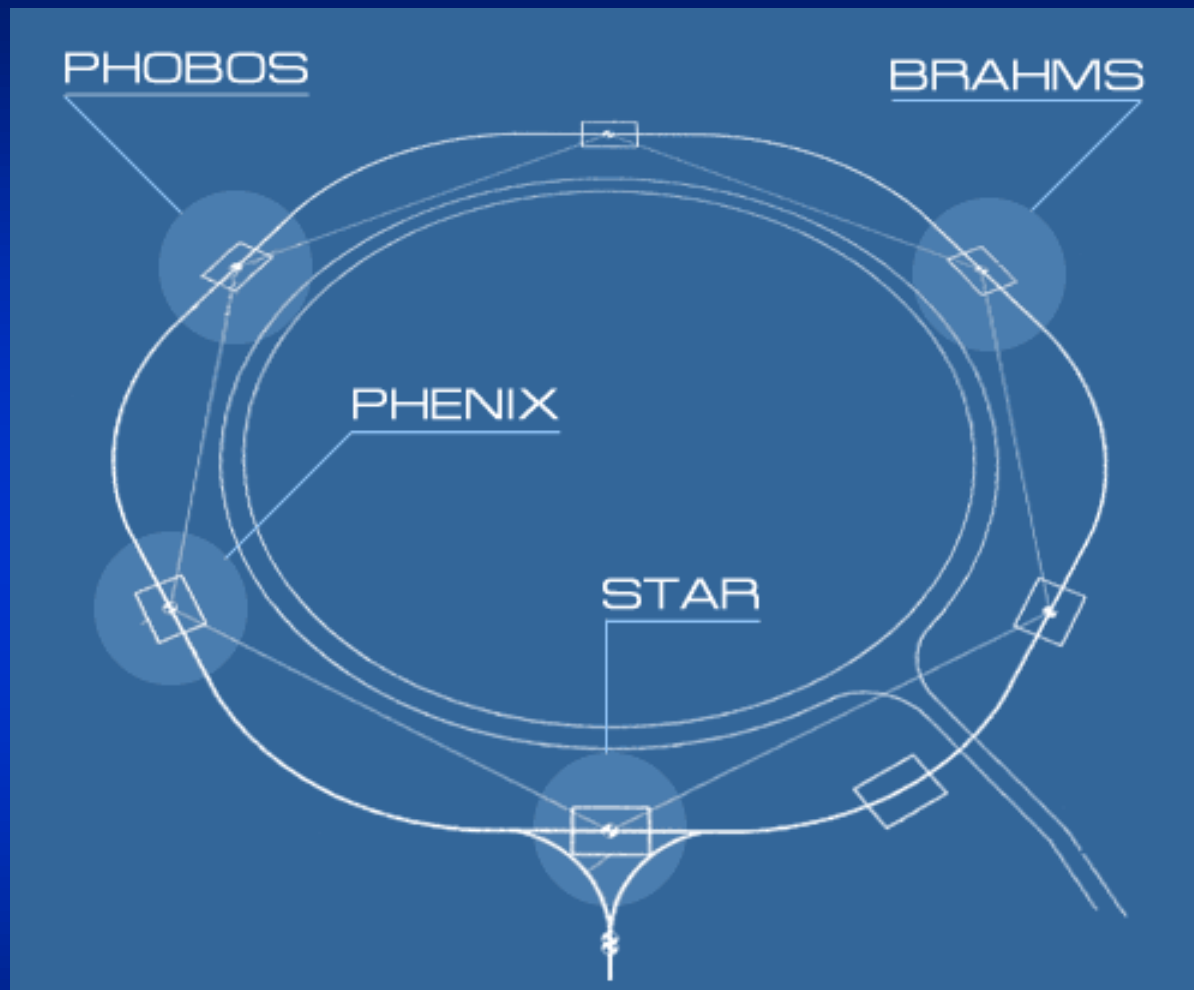

W eksperymentach
bierze udział ponad 1000
fizyków z całego świata

*Grupa naukowców i
studentów z Wydziału
Fizyki P.W. uczestniczy w
eksperymentcie STAR*

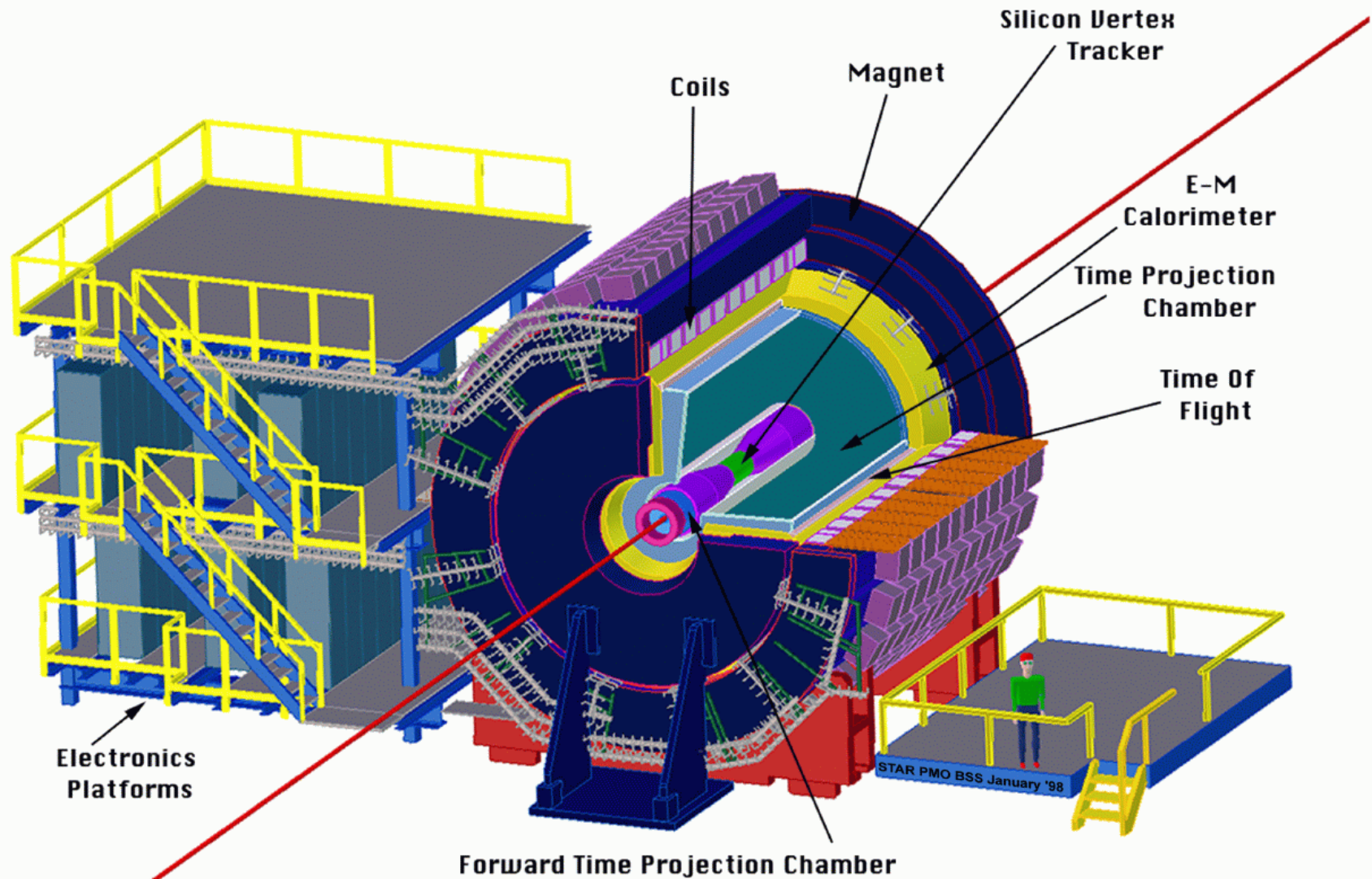

Rejestracja cząstek

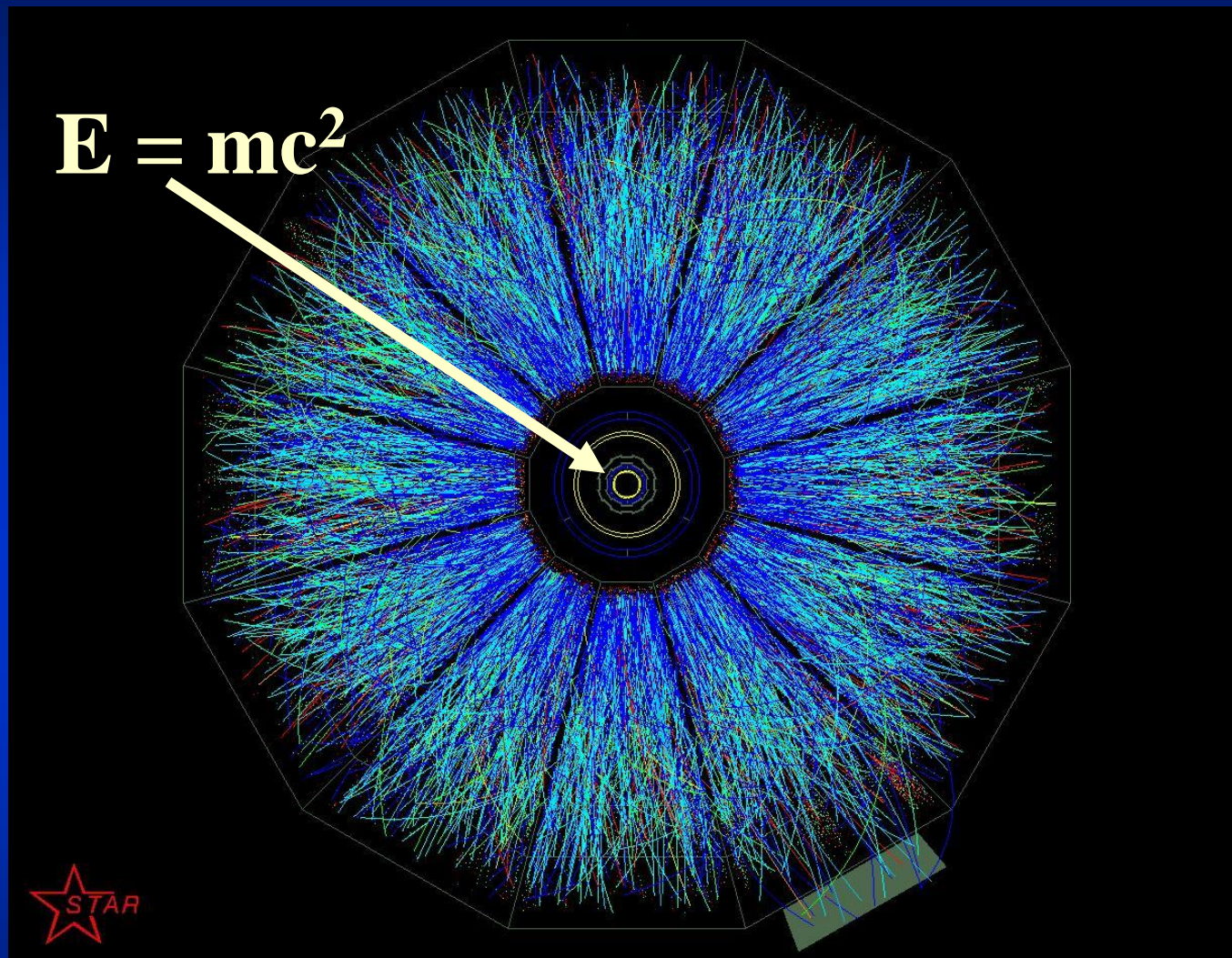

Cztery eksperymenty na zderzaczu RHIC

Rejestracja cząstek STAR Detector

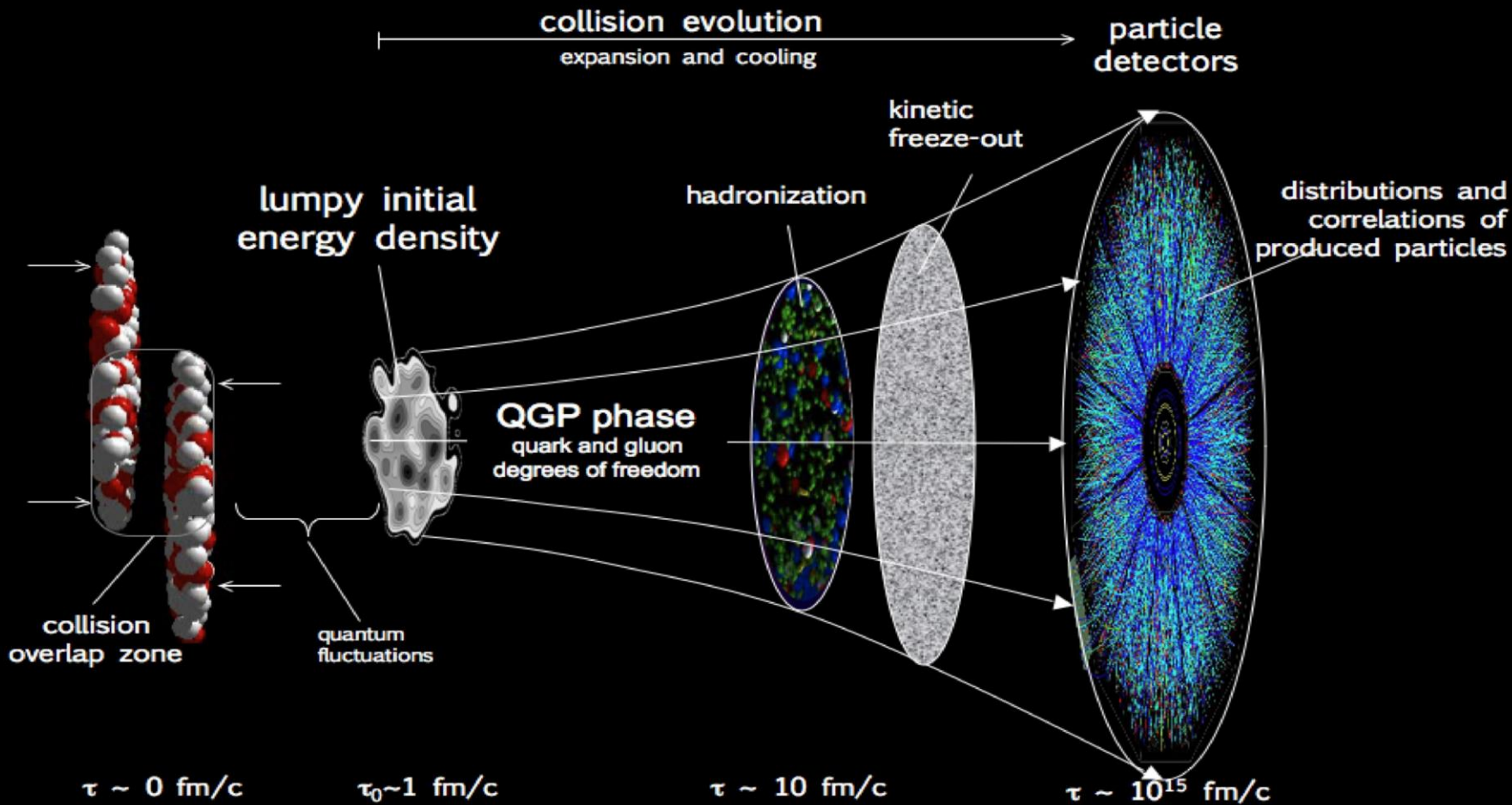
Ekperyment STAR

Zamiana energii w masę

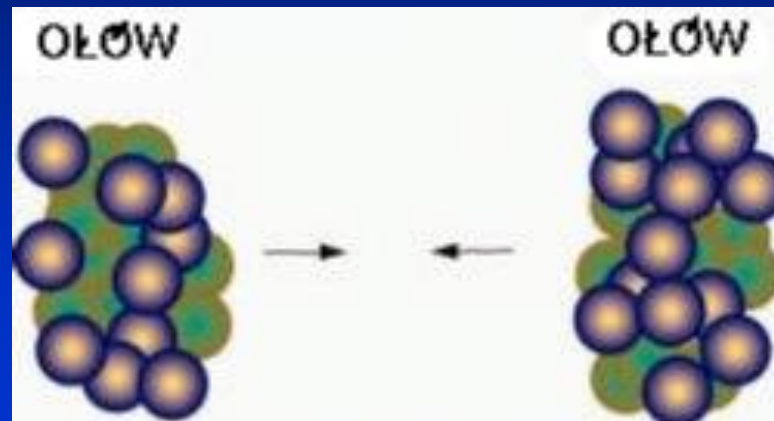
Skale czasowe zderzenia

Nuclear collisions and the QGP expansion

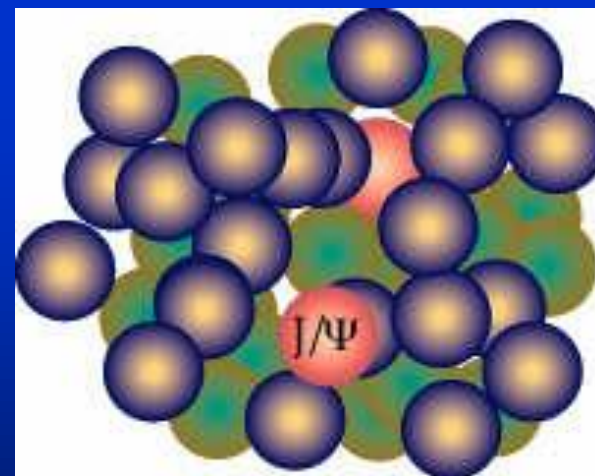

W poszukiwaniu plazmy kwarkowo-gluonowej...

W zderzeniu dwóch jąder ołowiu...

...mogą powstać nowe cząstki
zwane J/Ψ

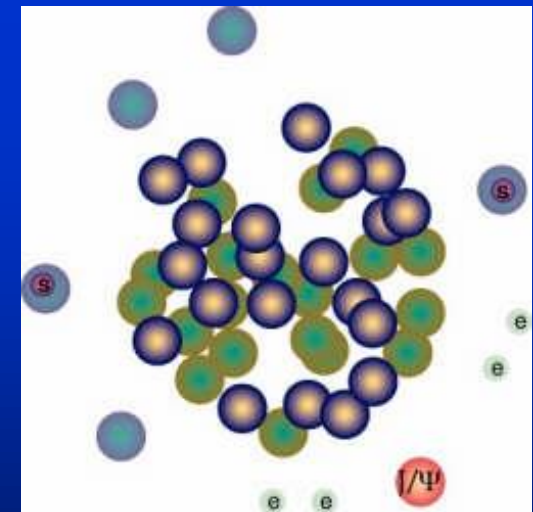
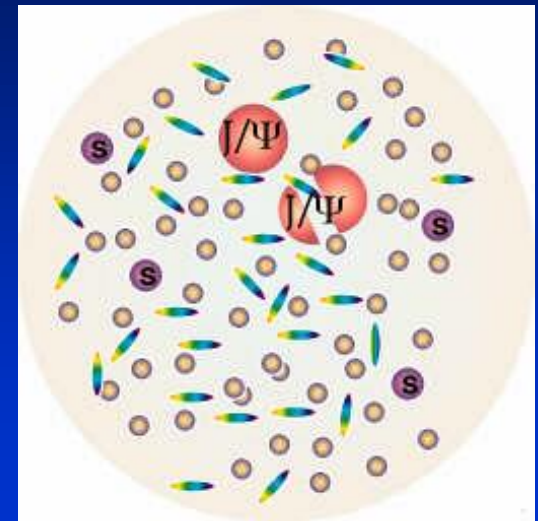
<http://info.fuw.edu.pl/~ajduk/Public/SCIENCE/qgp.html>

W poszukiwaniu plazmy kwarkowo-gluonowej...

Jeśli w zderzeniu powstanie plazma kwarkowo-gluonowa, to niektóre cząstki J/Ψ ulegną zniszczeniu, za to powstaną inne cząstki – kwarki dziwne. Pojawi się też więcej cząstek rozpadających się na pary elektronowe.

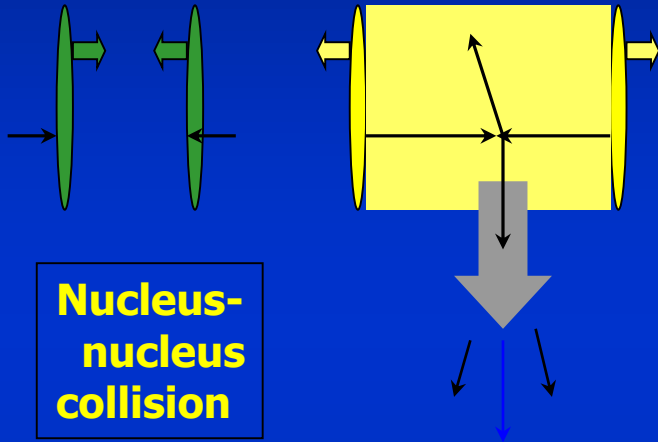
Badając, ile i jakich cząstek powstało w zderzeniu, możemy stwierdzić, czy uformowała się plazma kwarkowo-gluonowa i jak ewoluowała.

<http://info.fuw.edu.pl/~ajduk/Public/SCIENCE/qgp.html>

ośrodek?

Medium?

Nucleus-
nucleus
collision

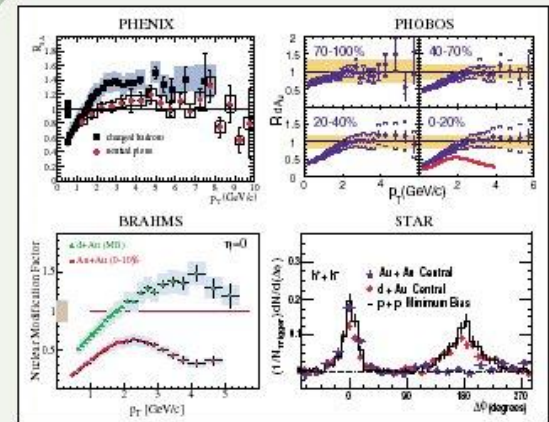
Zderzenie jądro-jądro

Quark Matter 2004, Oakland CA

PHYSICAL REVIEW LETTERS

Articles published week ending
15 AUGUST 2003

Volume 91, Number 7

Member Subscription Copy
Library or Other Institutional Use Prohibited Until 2008

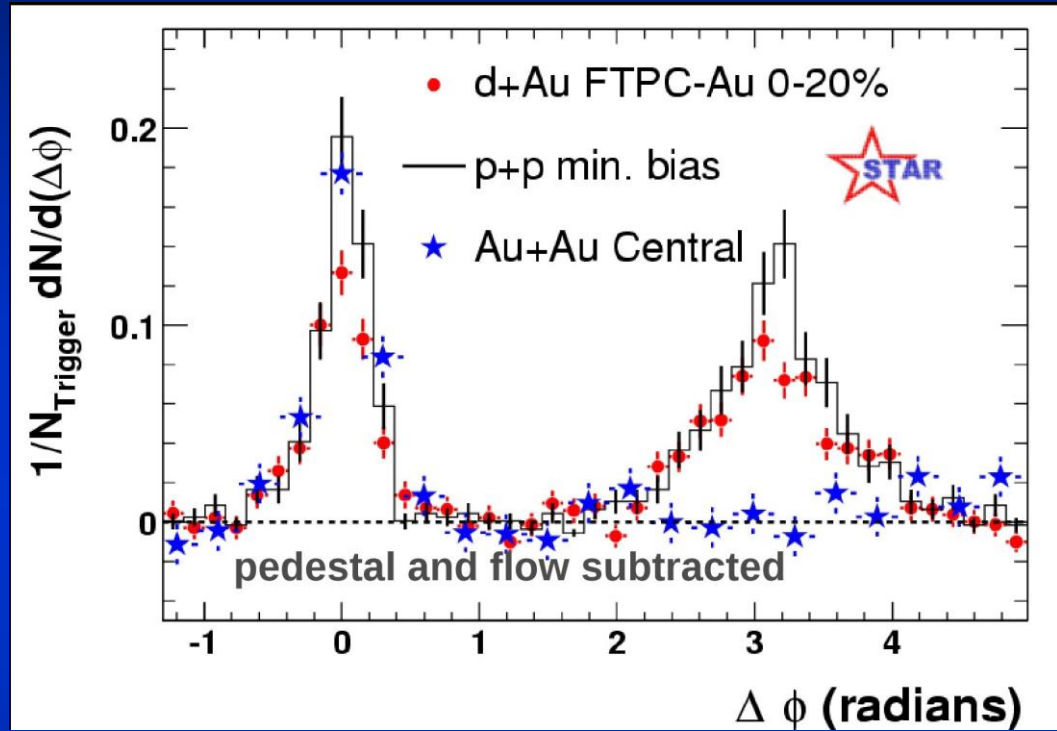
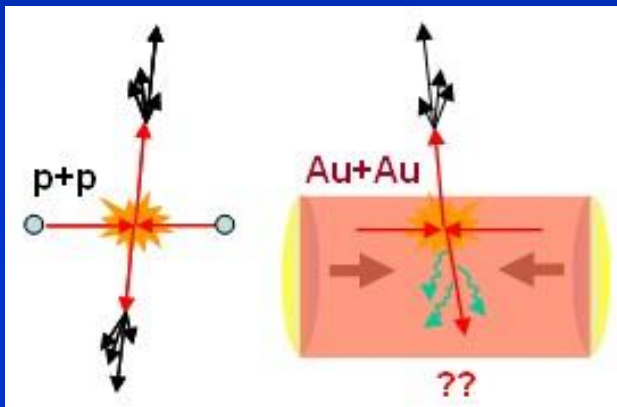

Published by The American Physical Society

Thomas K Hemmick, Stony
Brook University

Tłumienie jetów w zderzeniach Au-Au

KONIEC poszukiwań plazmy kwarkowo-gluonowej

The END of searching for the QGP

POCZĄTEK badania jej własności

The **BEGINNING** of measuring its properties

- 12D Correlations
- Heavy Quarks
- Direct Photons
- Leptons
- and its relation to CGC

Color glass condensate

Miklos Gyulassy,
Columbia University

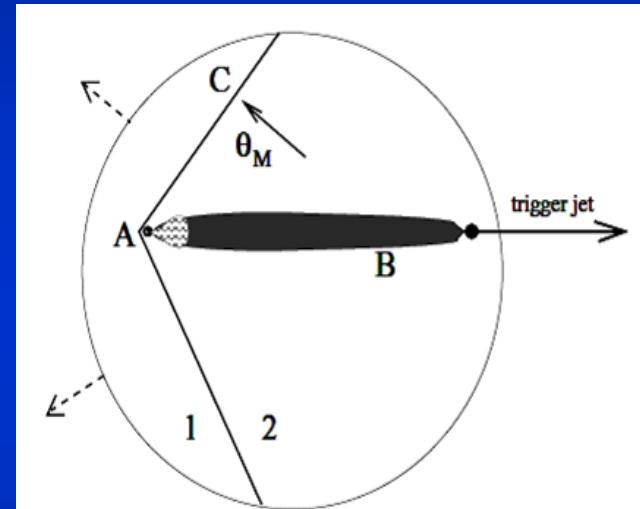
Quark Matter 2004, Oakland CA

Sonic boom from quenched jets

Casalderrey,ES,Teaney, hep-ph/0410067; H.Stocker...

- the energy deposited by jets into liquid-like strongly coupled QGP must go into conical shock waves

Wake effect or “sonic boom”

Plazma kwarkowo-gluonowa ma
własności podobne do cieczy.

Quark Matter 2005, Budapeszt

Edward Shuryak

State University of New York

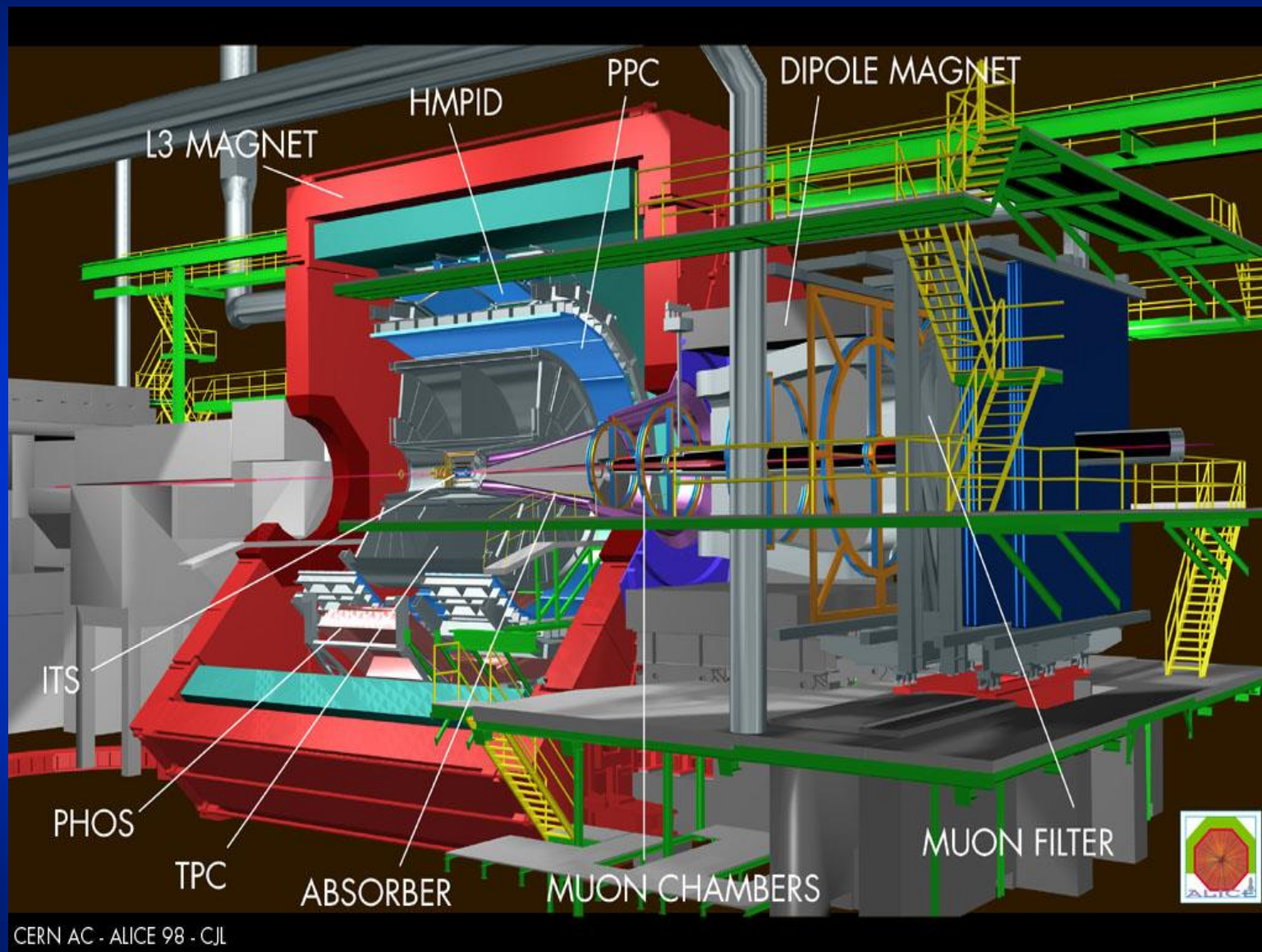
LHC (Large Hadron Collider) – 2009r.

Wielki Zderzacz Jonów

CERN Genewa (Szwajcaria/ Francja)

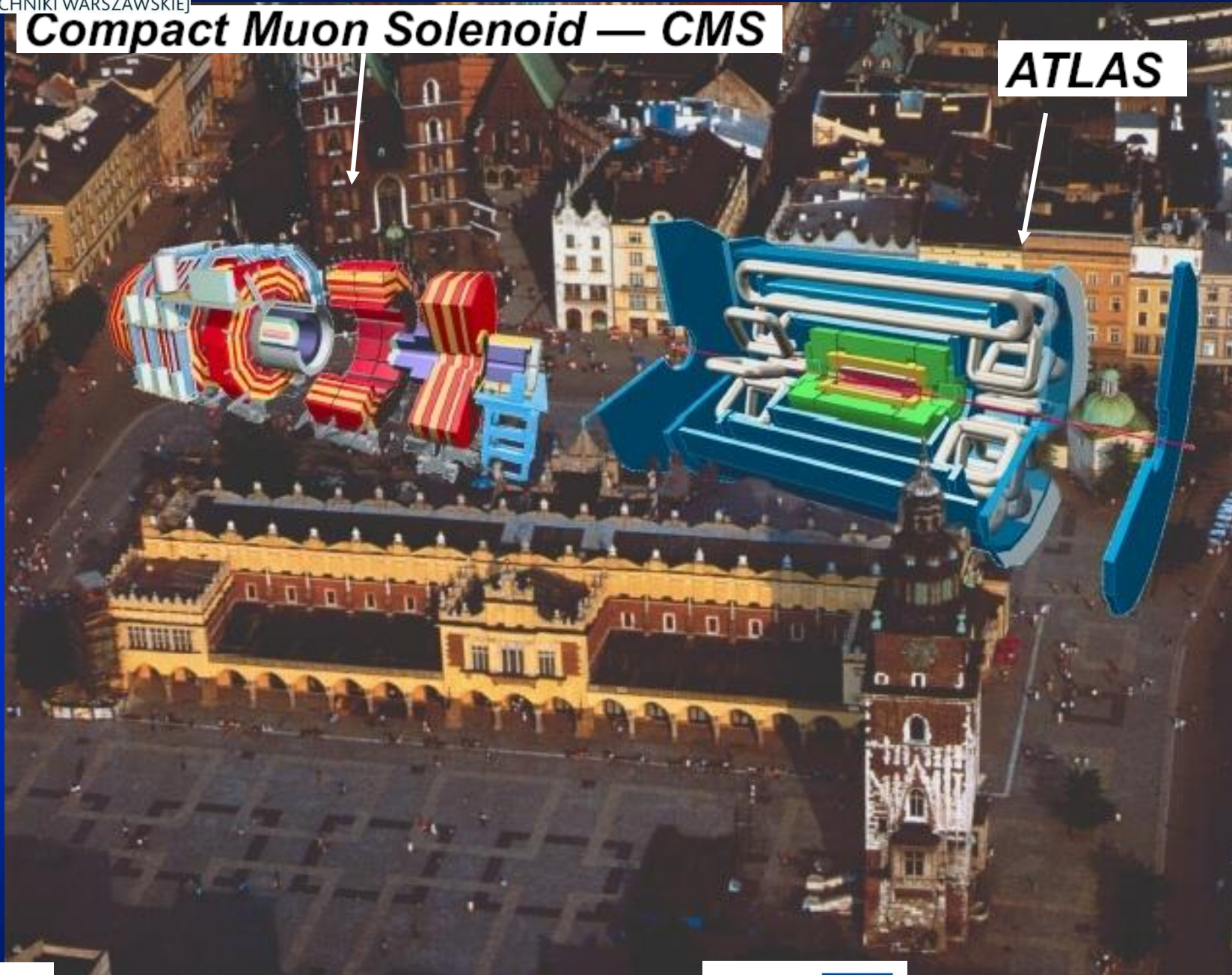

Eksperyment ALICE

Compact Muon Solenoid — CMS

ATLAS

Nowe możliwości badania materii

RHIC   LHC

•Energia (GeV)	200	5500	28 razy
•Liczba rejestrowanych cząstek	850	1500-8000	?
•Temperatura (T/T_c)	1,9	3,0-4,2	goręcej
•Gęstość energii (GeV/fm^3)	5	15-60	gęściej
•Czas „życia” plazmy kwarkowo-gluonowej (fm/c)	2 - 4	≥ 10	dłużej

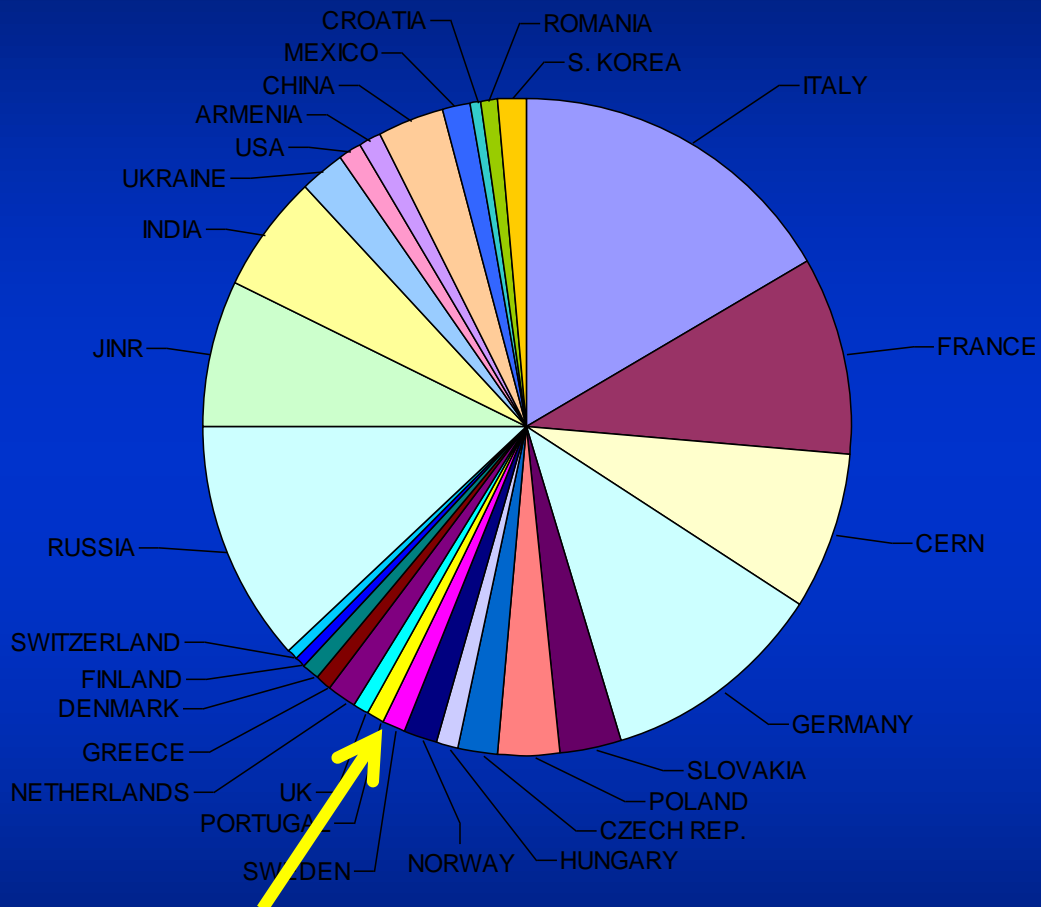
Quark Matter 2004, Oakland CA

Yves Schutz

Eksperyment ALICE

937 naukowców
77 instytutów
28 krajów

*Grupa naukowców i
studentów z
Wydziału Fizyki P.W.*

**Animacja przedstawia zderzenie jąder
ołowiu przy energii 5,5 TeV**